

PETHŐ JÓZSEF, **Alakzat és jelentés. Az alakzatok stílus- és jelentésképző szerepe a szövegben.** Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 129. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2011. (199 lap)*

Pethő József az eddigiekben különösen Krúdy Gyula stílusával, illetve az alakzatok kutatásával foglalkozott. A 2011-ben megjelent, itt ismertető kötetének a célkitűzése az volt, hogy az alakzatokról folytatott diskurzushoz, az alakzatok nyelvi funkcióinak feltárásához hozzájáruljon. Az alakzatok leírásában a Szathmári István vezette Stíluskutató csoportnak kiemelkedő jelentősége volt: a kutatócsoport tagjaként Pethő József két alakzatkutató pályázatban vett részt, és ebben a munkafolyamatban készült el kötete anyagának nagy része.

Jelen könyvében a szerző már korábban megjelent tanulmányaiból is olvashatunk néhányat, ugyanakkor ezeket a dolgozatokat minden esetben átdolgozta, a kötet céljának megfelelően új fejezetekkel egészítette ki, ügyelve azok belső egységet teremtő logikájára is. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy alakzat és jelentés összefüggését egységes elméleti, módszertani keretben értelmezhesse. Kutatásainak háttéréül egy olyan elméleti keret szolgál, amelyben a klasszikus retorikai és poétikai hagyomány, valamint nyelvléírási gyakorlat ötvöződik a funkcionális kognitív nyelvelmélet eredményeivel.

Az Előszót követően a könyv három nagy részből épül föl. 1. Nyelv — stílus — alakzat (elméleti alapvetés) (13–57), 2. A tulajdonképpeni alakzatok a szövegben (57–141), 3. A nyelvi képek a szövegben (141–179). A 4. részben rövid és tömör összegzést és kitekintést olvashatunk, a kötetet záró fogalomtárban pedig a kognitív nyelvészet és a kognitív stilisztika legfontosabb fogalmait értelmezi a szerző.

Az első fejezet a könyv elméleti háttérét ismerteti: ennek első lépéseként a szerző a funkcionális kognitív nyelvészet szempontjából olyan lényeges alapfogalmakat ír le, mint nyelv, stílus, alakzat. Ehhez azonban szükségképpen számot ad előbb a funkcionális kognitív szöveg- és stíluselméletről, a stílusleírás lehetőségeiről, valamint a szövegvizsgálat egyik „nélkülözhetetlen aspektusáról”: a figura-alap viszonyról, a foregrounding stílusbeli jelentőségéről. Pethő József megjegyzi, hogy a kötet elméleti keretében, a funkcionális kognitív elemzésekben elengedhetetlen kategóriaként kell tekinteni az értelemszerkezetre, amely mintegy mentális modellként szerveződik a szövegek létrehozásakor, illetve

* A publikáció elkészítését a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0024 számú projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

megértésekor. A szöveg stílusát ennek fényében a következőképpen határozza meg: „a stílus a szövegértelmelemnek a nyelvi megformáltságból eredő összetevője, amely a szöveg megértés, -interpretáció szempontjából attributív módon jön létre, azaz a stílushatás, a stílus által létrehozott értelem-összetevő nem eleve adott, többnyire nem is fogalmi jellegű, hanem a befogadói attribúcióval (azaz tulajdonítással) alakul ki az interakcióban. A stílus így a nyelvi horizontok összjátékában jön létre a mindenkori nyelvi interakció során, amelynek a szöveg csak egyik, igaz megvalósító összetevője, a többi pedig pragmatikai tényező” (17).

A továbbiakban a szerző néhány olyan releváns alakzatfelfogást mutat be, amely saját alakzatértelmezésének alapjául szolgál: áttekinti a klasszikus retorikai, a logikai-strukturalista és a funkcionális-pragmatikai megközelítéseket. A deviációelmélet szerint az alakzatok a semleges nyelvi formáktól való eltéréseként definiálhatók, ám Pethő József rámutat az ebben az elgondolásban rejlő belső ellentmondásra: egyrészt problematikus a viszonyítási beszédmód, a „degré zero” megállapítása, másrészt vannak olyan alakzatok, mint például az ismétlés, amelyek nem értelmezhetők eltérésként.

Pethő József saját alakzatvizsgálatai a funkcionális-pragmatikai irányzatot követik, azaz kutatásainak elsődleges célja annak megállapítása, hogy az alakzatok milyen funkciókat töltenek be a nyelvhasználatban, illetve hogyan hatnak az értelemképzés során. Alakzatfogalma ennek megfelelően nyitott, ugyanakkor részét képezik a hagyományos elgondolások is: „lényegében mindazokat a nyelvi szerkezeteket alakzatnak tekintem, amelyeket a korábbi alakzattipológiák annak tekintenek; elfogadva azt a megközelítést, hogy alakzatról akkor beszélhetünk, ha egy adott »nyelvi-beszédbeli kifejezési lehetőség megvalósulásának (felhasználásának és felfedezésének) során és annak eredményeképpen, retorikai fogalomként kategorizálódik és megnevezhetővé válik« (Kocsány–Szikszainé 2006: 49)” (36). Pethő József a funkcionális pragmatikai keretek között megvalósuló alakzatvizsgálat módszertani elveit illetően olyan tényezőket emel ki, mint a leírhatóság és figura-alap viszony, a jelentésképzés intenzitása — különös tekintettel a kommunikációs hatékonyságra. Ezeket az összetevőket a skalaritás, illetve a szövegalkotó/beszélő nyelvi tudásának értelmezésével véli vizsgálhatónak. Az alakzatok mibenlétével és elemzésével kapcsolatos kérdések megválaszolásához szerinte „olyan szövegelemzésekre van szükség, amelyek feltárják, hogy mikor, milyen feltételek megléte esetében válik egy nyelvi megoldás a fenti értelemben leírhatóvá, azaz alakzattá, illetve azt, hogy miképpen működik ez a nyelvi megoldás az adott kommunikációs helyzetben” (45). A szerző különböző szövegtípusokat von be a vizsgálatba annak érdekében, hogy szemléltesse a szónoklatok, a szépirodalmi, a tudományos, a sajtónyelvi, a hétköznapi szövegek, valamint a reklámok alakzathasználatát. Vizsgálódásainak célja feltárni az alakzatok szövegtípusokban betöltött nyelvhasználatbeli, kommunikációs, illetve szövegértelmelem alakító szerepeit. Felfogása szerint fontos szempontja a leírások-

nak az, hogy azokban a szerkezet, a szintaktikai megformáltság és a jelentés értelmezése is helyet kapjon.

A kötet további részeiben Pethő József szövegelemzésekben értelmezi bizonyos alakzatok jelentéssel való összefüggését. Alakzatvizsgálataiban két fő módszert alkalmaz: egyes elemzések kiindulópontja az a kérdés, hogy az adott szövegtípusban milyen szerepet töltenek be az alakzatok, míg más tanulmányaiban a vizsgálat fő célja annak feltárása, hogy bizonyos alakzatok vagy együtteseik különböző szövegtípusokban hogyan működnek az értelemképzés során.

A második fejezetben a szerző a tulajdonképpeni alakzatok szövegbeli szerepét tanulmányozza. A trópus és a figura elkülönítéséről szólva lényeges szakirodalmi véleményeket mutat be röviden, majd saját álláspontját is kifejti. Todorov megkülönböztetésére hivatkozva megállapítja, hogy a trópus a figura olyan típusának tekinthető, amely jelentésváltozással jár, amiből az következik, hogy a szűkebb értelemben vett figura esetében nem beszélhetünk jelentésváltozásról. Pethő József szerint ez az elképzelés nem helytálló, mivel az alakzatokban is végbemegy jelentésváltozás: „az alakzat egyszerre szerkezet és működés, azaz kognitív műveletekkel keletkező és kognitív műveleteket létrehozó, irányító struktúra, másképpen szólva: a szintaktikai szerkezet megváltozása a jelentésszerkezet megváltozását is maga után vonja” (47). Pethő József így a nyelvi képeket önálló csoportként tartja számon az alakzatok között, elkülönítve őket a „tulajdonképpeni” alakzatoktól.

A második fejezet szövegeinek többsége Krúdy Gyula stílusával foglalkozik. Az alakzat és szövegkoherencia összefüggését kutató részben Krúdy N. N. című kisregényében az alakzatok szövegbeli szerepét vizsgálva Pethő József három alakzattípust tárgyal: az ellentétet, a halmozást és az iróniát. Ezek az alakzatok Krúdy írásainak jellemző összetevői, az értelemképzés folyamatában fontos a szerepük. Egy másik tanulmány az iróniát értelmezi Krúdy stílusában, a szerző érdeklődése a hasonlatokban, a halmozásokban, illetve Krúdy írói névadásában jelen lévő iróniára irányul. Ez az egység újabb szempontok alkalmazása révén visz közelebb a Krúdy stílusában jelentkező irónia megértéséhez. A következő, ugyancsak Krúdyval foglalkozó részben Pethő József az alakzatok stílus- és jelentésképző szerepét vizsgálja az író utolsó alkotói korszakában. A tanulmány elején kifejti véleményét az életmű rendszeres stílusleírásának lehetőségeiről, amelyben kétféle járható utat lát: egyrészt egy kronologikus alapelvű történeti leírást, amely időrendben haladva jellemzi Krúdy stílusát, másrészt pedig egy olyat, amely azt vizsgálja, hogy az egyes stílusirányzatok jegyei hogyan kötődnek a Krúdy-prózához. Az író utolsó korszakának stílusjegyeit kutatva arra a konklúzióra jut, hogy „vannak olyan jellemzők, amelyek fölé az »állandóság« címszó kerülhetne, ezek olyan stílusvonások, amelyek évtizedeken át jelen vannak, és így egyfajta stílusbeli folyamatosságot mutatnak, a másik rovat fölé értelemszerűen a »változás« írható: azokról a stílusösszetevőkről van szó, amelyek

az utolsó alkotói korszak differentia specificái” (115). Ugyancsak ebben a fejezetben Pethő József vizsgálja még a reklámszlogenekben és napjaink szónoki beszédeiben jelen lévő alakzatokat is, valamint az adjekciós alakzatokat József Attila verseiben.

A harmadik fejezet négy tanulmányt foglal magában. Az elsőben a szerző a kognitív metaforaelméletek és -elemzések eredményeire építve Krúdy Gyula „nyírségi képeit” veszi szemügyre, azon belül is három típust: a metaforát, a megszemélyesítést, illetve a hasonlatot. Ezeknek a nyelvi képeknek olyan jellegzetes szerveződésére figyel fel, amely mint stílussajátosság „egyfelől A TERMÉSZETI SZFÉRA, vagyis A NYÍRSÉGI TÁJ, másfelől AZ EMBERI SZFÉRA »bemeneti terekkel« hoz létre fogalmi integrációt” (152). A második rész a nyelvi képeket Móricz Zsigmond stílusában taglalja. Pethő József az Égi madár című novella elemzésével világít rá arra, hogy bár a szakirodalom Móricz életművének elsősorban társadalomkritikai jellemzőit tartotta számon – alulértékelve így a stílus életműbeli szerepét –, nem haszon nélküli a Móricz-művek stilisztikai értelmezése sem. A szerző a vizsgált szöveg lényeges stílusvonásaként értékeli a metaforát, illetve általában a nyelvi képet, amely a szövegértelem létrehozásának elengedhetetlen tényezője. A harmadik tanulmányban a szerző a metaforákat elemzi a német és a magyar gazdasági nyelvben, a negyedikben pedig az idő metaforáit tárgyalva kitér az idő konceptualizálásának leírására a kognitív metaforakutatásban, és az időre vonatkozó metaforáknak a szöveg stílus- és értelem-szerkezetében betöltött szerepét szövegelemzésekkel szemlélteti.

Összegzésként elmondható, hogy a kötet új kutatási eredményeivel érdemben hozzájárul az alakzat és a jelentés összefüggésének tárgyalásához, illetve az alakzatokról folytatott, leírásukra vonatkozó további diskurzust segítő hasznos felvetésekkel, meglátásokkal gazdagítja a stilisztikának ezt a fontos kérdéskörét.

KAZAMÉR ÉVA